

**TÜRK TARİH DERS KİTAPLARINDA AZERBAYCAN VE
AZERBAYCAN TÜRKLERİ'NİN TEMSİLİ ÜZERİNE BİR
ARAŞTIRMA**

Nuri KÖSTÜKLÜ*

ÖZET

Okul tarih ders kitapları, ülkelerin birbirini tanıma ve diğer ülke ve halkları hakkında imajın oluşmasında en etkili araçlardan biridir. Özellikle, kişiliğin gelişme süreci olarak kabul edilen ortaokul ve lise yaş gurubundaki bireylerde, uluslararası ilişkiler ve “öteki” kavramının oluşmasında ve dünyaya bakışında tarih ders kitaplarının yönlendirici faktörlerin başında geldiği kabul edilmektedir. Dolayısıyla, tarih ders kitapları, milli kimliğin oluşmasında etkili olduğu kadar, dünyayı anlamada da fevkalade önemli ve etkili materyaller arasında yer almaktadır.

Bu araştırmada, halen Türkiye’de okutulmakta olan Lise tarih ders kitaplarında Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri’nin nasıl temsil edildiği hususu, konuyla ilgili diğer kaynaklar da dikkate alınarak değişik açılardan analiz edilecek, Türkiye ve Azerbaycan dostluk ve işbirliğinin gelişmesi yönünde ders kitaplarında içerik ve materyal bakımından yapılması gereken değişiklik ve ilaveler konusunda öneriler geliştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Azerbaycan Türkleri, Türkiye, Türk tarih ders kitapları

* Prof. Dr. Necmeddin Erbakan Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

A RESEARCH ON REPRESENTATION OF ROMANIA AND ROMANIAN IN TURKISH HISTORY TEXTBOOKS

ABSTRACT

As it is known, the history textbooks are considered for the countries as one of the most effective means of learning and forming an image about each other. It is accepted that history textbooks are the leading factors in forming international relations, the concept of “others”, and view of the world especially for the individuals in the age of secondary or high school which is considered as the age of developing personality. Thus history textbooks are effective not only in the formation of national personality but also in understanding the world.

In this paper, the way Azerbaijan and Azerbaijan Turks are represented in the textbooks used nowadays is analysed from different aspects, and some suggestions developed about the changes and additions with regard to the content and materials in the textbooks to help the development of Turkey Azerbaijan fraternity.

Key words: Azerbaijan, Azerbaijan Turks, Turkey, Turkish history textbooks

Azerbaycan Coğrafyasında Türk Kültür Varlığı Ve Türkiye- Azerbaycan İlişkilerinin Tarihçesine Kısa Bir Bakış

Bilindiği üzere, her iki devlet üst düzey yetkililerin fırsat buldukça “bir millet iki devlet” ifadesiyle dile getirdikleri Azerbaycan-Türkiye ilişkileri derin bir geçmişe sahiptir. Günümüz Azerbaycan coğrafyasındaki Türk kültür varlığını M.Ö. 7-6 yüzyıllara bölgedeki Saka Türkleri’ne kadar uzatmak mümkün olmakla birlikte, sonraki yüzyıllarda Hunlar, Göktürkler, Hazarlar zamanında bölgedeki Türk varlığı artarak devam etmiş idi¹. Ancak, Azerbaycan coğrafyasında, İslamiyet’in birleştirici harç görevini gördüğü, “Türklüğün” temel unsuru teşkil

¹ Cevat Heyet, “Azerbaycan’ın Türkleşmesi ve Azerbaycan Türkçesinin Teşekkülü”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Ankara Üniversitesi DTCF Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Bölümü, C.1, Sayı:1, Ankara, Kasım 2004, s.8-10.

ettiği millî kimliğin teşekkülünün, Selçuklu hakimiyeti ile başladığını söyleyebiliriz². Selçuklu devrinden sonra, Moğol dönemi ve müteakiben Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevîlerin hakimiyet dönemleri, Azerbaycan coğrafyasında Türk kimliğinin inşa döneminin tamamlandığı sürece³. Yavuz Sultan Selim ile birlikte Osmanlı Türkleri'nin Azerbaycan Türkleri ile teması başlamış, Kanunî Sultan Süleyman'ın İran seferi ile Osmanlı- Azerbaycan ilişkileri yoğunluk kazanmıştı. Ne var ki, 16.- 17. asırlarda Safevî-Osmanlı çatışmaları, ve 18.yy.ortalarda kurulmaya başlayan Kuzey Azerbaycan'daki Türk hanlıklarının yarım asır kadar süren birbiriyle rekabetleri bölgeye Rus nüfuzunun girişine zemin hazırladı. Netice itibarıyla, 19.yy. ilk çeyreğinde Hanlıklar, Rus hakimiyetine girdiler. 1905, 1917 Rus ihtilali dönemleri, Azerbaycan Türkleri'nin millî kimliklerinin temsili açısından bazı ümitleri beraberinde getirdi. 28 Mayıs 1918'de M. Emin Resulzade'nin öncülüğünde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kuruldu. Osmanlı Devleti bu süreçte Azerbaycan Türkleri'nin hep yanında yer aldı. Nuri Paşa komutasındaki İslam Ordusu, Azerbaycanlı kardeşlerinin yardımına koştu ve Bakü'yü kurtardı⁴. Azerbaycan Türkleri de I. Dünya Savaşı sırasında Anadolu Türkleri'ne elinden gelen yardımı yapma gayreti içinde oldular ve bu maksatla Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'ni kurdular⁵. Ancak, Mondros Mütarekesi'nin ilgili

² Tahir Sünbül, **Azerbaycan Dosyası**, Kök yay., Ankara 1990, s. 6

³ Faruk Sümer, "Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış", **Belleten**, Cilt:21, sayı:83, Temmuz 1957

⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.3, Kısım:4, TTK yay., Ankara, 1991, s. 234-236; Kafkas İslam Ordusu Komutanı olarak Nuri Paşa'nın Azerbaycandaki faaliyetleri ve Azerbaycan Türkleri'nin Nuri Paşa ve Kafkas İslam Ordusuna bakışı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Nejdet Karaköse, **Afrika Grupları Komutanı-Kafkas İslam Orduları Komutanı- Sütluçe Fabrikasının Sahibi NURİ PAŞA (Killigil)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012, s.157- 312

⁵ Betül Aslan, **I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türkleri'nin Anadolu Türkleri'ne 'Kardaş Kömeği' (Yardımları) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yay., Ankara, 2000.

maddeleri çerçevesinde⁶ Türk kuvvetlerinin çekilmesini müteakip, gelişen şartlar içerisinde Rus Kızıl ordusu Azerbaycan'a girerek 28 Nisan 1920'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne son verdi ve yerine Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu⁷.

Azerbaycan Türkleri, Mütareke sonrasında başlayan Türk milli mücadelesine kayıtsız kalmadı. Azerbaycan Hükümeti, Kazım Karabekir'e gönderdiği bir yazıyla Heyet-i Temsiliye ile ilişki kurup yardım yapmak istedikleri yönündeki iradesini beyan etti. Nitekim takip eden süreçte Azerbaycan'dan Ankara Hükümeti'ne petrol poliçeleriyle birlikte toplam değeri 1.500.000 Fransız Frangı civarında yardım ve petrol poliçeleri gönderildi⁸. Ayrıca, Karabekir'in yetim-öksüz çocuklar için Erzurum'da açtığı okulların masrafına harcanmak üzere 500 adet aylık Osmanlı altınının teberra edildiği bilinmektedir⁹. Yine bu süreçte Azerbaycan, Elviye-i Selase'deki milli teşkilatlanmalara elinden gelen katkıyı sağladı¹⁰. Türk İstiklal Savaşı'nın devam ettiği bu süreçte Türkiye, Sovyet Rusya ile ilişkisini bozmadan imkanlar ölçüsünde Azerbaycan'ın yanında yer aldı ve Azerbaycanlı mültecilere elinden

⁶ Mondros Mütarekesi'nin 11. Maddesinde; "İran'ın şimal-i garbi kısmındaki Kuva-yı Osmaniye'nin derhal harpten evvelki hudut gerisine celbi hususunda evvelce ita edilen emir icra edilecektir..." ve 15.maddede "el-yevm Osmanlı Hükümeti idaresinde bulunan mavera-yı kaffas demiryolları İtilaf devletleri memurlarının kontrolüne bırakılacak..." hükümleri yer alıyordu. Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s.744,745.

⁷ Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve Bolşevik Ruslarca yıkılışı hakkında bkz., M. Emin Resulzade, **Azerbaycan Cumhuriyeti Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti**, İrfan yayınevi, İstanbul, 1990

⁸ Milli Mücadele'de Azerbaycan Türkleri'nin yardımları hakkında bkz., Nuri Köstüklü, "İstiklal Savaşının Mali Kaynakları- Azerbaycan Türkleri'nin Yardımları", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., 2. Baskı, Ankara, 2002, s.345- 346

⁹ TBMM'nin 14.12. 1920 tarihli oturumunda Azerbaycan'ın bu yardımları dile getirildi. Bkz., TBMM Zabıt Ceridesi, 2. Baskı, Ankara 1943, C.6, s.357; Nuri Köstüklü, **Kazım Karabekir ve Eğitim**, Çizgi Kitabevi yay., 5. Baskı, Konya, 2009, s.109- 110.

¹⁰ S. Esin Dayı, "Azerbaycan'ın Elviye-i Selase (Kars, Ardahan, Batum) deki Milli Mücadele'ye Destekleri", **Atatürk Dergisi**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü yay., Cilt:3, sayı:2, Erzurum, 2002.

gelen yardımı yaptı¹¹. Uzun bir süre SSCB idaresinde kalan Azerbaycan 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan edince, onu ilk tanıyan devlet Türkiye Cumhuriyeti oldu. Tarihi bir derinliğe sahip bulunan Türkiye- Azerbaycan ilişkileri karşılıklı saygı ve dostluk anlayışı içerisinde devam edegelmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, halen Türkiye'de okutulmakta olan lise tarih ders kitaplarında Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri'nin nasıl temsil edildiğini tespit etmektir.

Problem

Halen Türkiye'de okutulmakta olan Lise tarih ders kitaplarında Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri nasıl temsil edilmektedir?

Probleme yönelik şu sorulara cevaplar aranmıştır;

1. Lise tarih ders kitaplarındaki metinlerde ve görsellerde Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri ile ilgili kavramların tekrar sıklığı nedir?
2. Lise tarih ders kitaplarındaki metinlerde ve görsellerde Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri nasıl temsil edilmektedir?

Metod

Problem cümlelerine yönelik olarak ders kitaplarında yer alan veriler nicel ve nitel açıdan analiz edilmiştir.

¹¹ Bu konuda bir fikir vermek açısından bkz., Van ve civarına yerleştirilecek Azerbaycanlı mülteciler hakkında: **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (= BCA)**, 30.18.1.1, Kutu:2, dosya :24, Sıra no:3; mültecilerin masrafları hakkında bkz., **BCA**, 30.18.1.1, Kutu:3, dosya :18, Sıra no:16; Kars Konsolosu İslam Bey ve Tebriz civarından gelecek mülteciler hakkında bkz., **BCA**, 30.18.1.1, Kutu:4, dosya :44, Sıra no:10; Kutu:4, dosya:48, Sıra no:16; Azerbaycan'dan gelecek mülteciler, muhacirler ve esirler hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz., Nuri Köstüklü, "Atatürk Dönemi Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde 'Mülteciler', 'Muhacirler' ve 'Esirler' Konusunda Bazı Tespitler", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.XXXII-1, Ege Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay., İzmir, 2017, s.109-124

Örnekleme

Araştırmamızın örneklemini; Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunca ders kitabı olarak kabul edilen ve halen yaygınca okutulmakta olan lise tarih ders kitapları oluşturmuştur. Bunlar şunlardır;

1. Komisyon,(Editör: M. Ali Kapar), *Ortaöğretim Tarih 9. Sınıf* (Ankara, 2017)
2. Sami Tüysüz, *Ortaöğretim Tarih 10* (Ankara, 2017)
3. Komisyon,(Editör: Akın Sever), *Ortaöğretim Tarih 11* (Ankara 2017)
4. Mahmut Ürküt, *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük* (Dördüncü baskı, Ankara 2017)
5. Komisyon, (Editör: Yunus Kurt), *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi* (Ankara 2017)

Ortaöğretim Tarih 9. Sınıf ve *11. Sınıf Tarih* ders kitapları Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları yayını, diğerleri Milli Eğitim Bakanlığı'nca ders kitabı olarak kabul edilen özel yayınlardır.

Bulgular ve Değerlendirme

Yukarıdaki 1. problem cümlesine ait, lise tarih ders kitaplarındaki metinlerde Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri ile ilgili kavramların tekrar sıklığına yönelik bulgular aşağıdaki TABLO-1'de gösterilmiştir.

Tablo-1: Türk lise tarih ders kitaplarındaki metinlerde Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri ile ilgili kavramların gözlenme sıklığı

9. Sınıf Lise Tarih Ders Kitabı		
<i>Tarihî ve siyasî şahsiyetler</i>	<i>Ülke ve şehir</i>	<i>Milliyet</i>
	Azerbaycan (3)	
	Tebriz (2)	
10. Sınıf Lise Tarih Ders Kitabı		
<i>Tarihî ve siyasî şahsiyetler</i>	<i>Ülke ve şehir</i>	<i>Milliyet</i>
	Azerbaycan (5)	

	Tebriz (6)	
	Karabağ (4)	
	Bakü (2)	
	Şirvan (2)	
11. Sınıf Lise Tarih Ders Kitabı		
“Azerbaycan” ve “Azerbaycan Türkleri” ile ilgili herhangi bir kavram veya kelime geçmemektedir		
(12. Sınıf) Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı		
<i>Tarihî ve siyasî şahsiyetler</i>	<i>Ülke ve şehir</i>	<i>Milliyet</i>
	Azerbaycan (5)	Azerbaycan Türkleri (1)
	Nağçivan (3)	
	Tebriz (2)	
	Bakü (1)	
(12. Sınıf) Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Ders Kitabı		
<i>Tarihî ve siyasî şahsiyetler</i>	<i>Ülke ve şehir</i>	<i>Milliyet</i>
M. Emin Resulzade (2)	Dağlık Karabağ (7)	Azerî (ler) (4)
Ebulfez Elçibey (2)	Nağçivan (2)	
Muttalibov (Devlet Bakanı) (1)	Kuba (1)	
Haydar Aliyev (3)	Şeki (1)	
İlham Aliev (1)	Yavlah (1)	
Bahtiyar Vahapzade (1)	Barda (1)	
	Terter (1)	
	Gence (1)	
	Kazak (1)	
	Neftçak (1)	
	Lenkeran (1)	

Yukarıdaki 1. problem cümlesine ait, lise tarih ders kitaplarındaki “Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri” ile ilgili görsellere yönelik bulgular aşağıdaki TABLO-2’de gösterilmiştir.

Tablo-2: Türk lise tarih ders kitaplarında Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri ile ilgili görseller ve gözlenme sıklığı

9. Sınıf Lise Tarih Ders Kitabı			
<i>Harita (doğrudan veya dolaylı)</i>	<i>Coğrafi –Şehir resimleri</i>	<i>Ekonomik</i>	<i>Diğer siyasi, kültürel vs.</i>
Dolaylı (2)			
Doğrudan (1)			
10. Sınıf Lise Tarih Ders Kitabı			
<i>Harita (doğrudan veya dolaylı)</i>	<i>Coğrafi –Şehir resimleri</i>	<i>Ekonomik</i>	<i>Diğer siyasi, kültürel vs.</i>
Dolaylı (6)			
11. Sınıf Lise Tarih Ders Kitabı			
“Azerbaycan” ve “Azerbaycan Türkleri” ile ilgili herhangi bir görsel rastlanmamıştır			
(12. Sınıf) Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı			
<i>Harita (doğrudan veya dolaylı)</i>	<i>Coğrafi –Şehir resimleri</i>	<i>Ekonomik</i>	<i>Diğer siyasi, kültürel vs.</i>
Dolaylı (4)			
(12. Sınıf) Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Ders Kitabı			
<i>Harita (doğrudan veya dolaylı)</i>	<i>Coğrafi –Şehir resimleri</i>	<i>Ekonomik</i>	<i>Diğer siyasi, kültürel vs.</i>
Dolaylı (9)	Bakü’den görünüm (1)	Bakü-Ceyhan Boru hattı hatırası (1)	Haydar Aliyev’in resmi (1)

Doğrudan (1)		Bakü-Ceyhan Boru hattı- fo- toğraf (1)	Bahtiyar Vahap- zade'nin resmi (1)
		Türkiyenin verdiği kredi- ler tablosu (1)	Dağlık Karabağ Sorunu- Gazete küpürü (1)
			Türk Cumhuri- yetlerinden Tür- kiyeye gelen öğ- rencilerin sayı tablosu (1)
			Azerbaycan Bay- rağı (1)

Tablo-1 ve Tablo-2'deki bulgulardan şu değerlendirmelere ulaşabiliriz;

1- Kavramları tasnif ettiğimizde TABLO 1'e yansıdığı üzere 3 ana kategoride yer aldığı görülmüştür. Bunlar; "Tarihî ve siyasî şahsiyetler", "Ülke- Şehir", "Milliyet" ana başlıklarında toplanmıştır. "Tarihî ve siyasî şahsiyetler" ve "milliyet" kategorisinde toplam 7 farklı kavram 16 kez gözlenmiş olmakla birlikte, esas kavram çeşitliliği ve gözlenme sıklığı "ülke-şehir" kategorisinde yoğunlaşmış bulunmaktadır. Bu durum, Türk tarih ders kitaplarındaki "Azerbaycan" ve "Azerbaycan Türkleri" algısının, tespit edilen kategorilerle sınırlı olduğunu gösteriyor.

2- Sayı ve çeşitlilik olarak en fazla gözlenen kavramlar "ülke-şehir" kategorisinde olup gözlenme sıklığına göre; Azerbaycan 13, (Dağlık) Karabağ 11, Tebriz 10, Nahçıvan 5, Bakü 3, Şirvan 2, ve harita üzerinde olmak üzere; Kuba, Şeki, Yavlah, Barda, Terter, Gence, Kazak, Neftçak, Lenkeran yer isimleri 1'er defa yer almaktadır. Bir başka ifade ile, 15 farklı kavram 53 ayrı yerde gözlenmiştir. Öteyandan, "tarihî veya siyasî şahsiyetler" kategorisinde 6 farklı kavram toplam 10 kez gözlenmiştir. En az gözlem "milliyet" kategorisinde olup, burada

“Azerbaycan Türkleri” 1 ve “Azerî (ler)” 4 yerde geçmektedir. Bu kavram ve rakamların bize verdiği sonuç şudur; Türk tarih ders kitaplarında Türkiye- Azerbaycan ilişkileri algısı, daha ziyade “coğrafi” kavramlarla yansımaktadır.

3- Görseller tasnif edildiğinde; “Harita (doğrudan veya dolaylı)”, “Coğrafi- şehir resimleri”, “Ekonomik”, “Diğer siyasi-kültürel” görseller olmak üzere 4 ayrı kategoride toplandığı görülmüştür. Doğudan veya dolaylı 19 harita, 1 şehir resmi, ekonomik alanla ilgili 2 tablo ve bir fotoğraf ile siyasi ve kültürel kategoride yer alan 5 görsel bulunmaktadır. Bu durum, görsellerin metin içindeki kavram kategorisiyle tam örtüşmediği, görsellerin metin içindeki kavramları yeterli oranda temsil etmediği anlamına gelmektedir.

2. Problem cümlesine yönelik olarak, incelediğimiz ders kitaplarına baktığımızda şu tespitlere ulaşabiliyoruz;

Buraya kadar verilen bilgiler çerçevesinde 2. Problem cümlesi olarak tespit ettiğimiz, “lise tarih ders kitaplarındaki metinlerde ve görsellerde Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri’nin nasıl temsil edildiği?” Sorusuna şu ana başlıklarda cevap vermek mümkün gözükmektedir;

1- 13.yy.a kadar tarihî gelişmeler ve kültür ve medeniyet konularının ele alındığı Ortaöğretim Tarih 9 ders kitabında; “1220- 1221 yıllarında Horasan üzerinden Irak-ı Acem ve Azerbaycan’a giren Moğollar, birçok şehri yağmalamış ve buradaki Türkler, Moğol baskısından kaçarak Anadolu’ya geçmiştir”¹² ifadesiyle “Azerbaycan” kavramına atıf yapılmış olup bunun dışında 13.yy.a kadar konuların yer aldığı metinlerde Azerbaycan ile ilgili konu veya kavrama, özellikle İslam öncesi devirler Hunlar, Göktürkler, Hazarlar zamani ile Selçuklu döneminde Azerbaycan coğrafyasında Türklük kavramının inşa ve gelişmesine dair hiçbir bilgiye rastlanılmamıştır.

2- Osmanlı dönemini içeren 10. Sınıf Tarih ders kitabında, Azerbaycan ile ilişkilere Osmanlı- Safevî mücadeleleri çerçevesinde birkaç

¹² Ortaöğretim Tarih 9, s.200.

yerde temas edilmektedir. Bunlar; “Yavuz Sultan Selim’in 1514 Çaldıran Zaferinden sonra Safevîler’in başkenti Tebriz’e girmesi¹³; Kanunî Sultan Süleyman’ın İran Seferiyle Osmanlı Devleti’nin Tebriz ve Azerbaycan’ı Osmanlı sınırlarına katması¹⁴; IV. Murat’ın 1635 yılında İran üzerine sefere çıkıp Revan Kalesi ve daha önce yine Safevîler’in eline geçmiş olan Tebriz’i tekrar Safevîler’den geri alması¹⁵” bilgileridir. Görüleceği üzere, Osmanlı döneminde “Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri algısı” Osmanlı- Safevî ilişkileri içerisinde Azerbaycan ve Tebriz’e yönelik hakimiyet mücadelesi ile sınırlıdır. Osmanlı Devleti’nin Kafkasya ve Azerbaycan siyaseti, bu coğrafyada Türk kültürünün inşası yönündeki faaliyetleri ve özellikle 18.yy. ortalarından itibaren kurulmaya başlayan Azerbaycan Türk Hanlıkları hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Halbu ki, Gence ve Karabağ Hanlıklarıyla birlikte Azerbaycan topraklarında kurulan 18 Türk hanlığı ile Osmanlı diplomasisinin çok yoğun bir ilişki içerisinde olduğu bilinmektedir¹⁶.

3- Türk-İslam devletlerinde; devlet teşkilatı, sosyal hayat, hukuk, ekonomi, eğitim, sanat konularının ele alındığı Ortaöğretim Tarih 11 ders kitabında “Azerbaycan” ile alakalı kavram veya görsele rastlanmamıştır.

4- 12. Sınıfta okutulmakta olan “Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük” ders kitabında “Azerbaycan” kavramı yalnızca “Kars Antlaşması” başlığı altında yer almaktadır. Burada, “Sovyetler Birliği’ne bağlı Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan devletleri temsilcileriyle” Kars’ta yapılan toplantıda 13 Ekim 1921’de varılan antlaşmanın hükümleri kısaca verilmiştir¹⁷. Milli Mücadele döneminde

¹³ Ortaöğretim Tarih 10, s.69.

¹⁴ Ortaöğretim Tarih 10, s.79.

¹⁵ Ortaöğretim Tarih 10, s.107.

¹⁶ Bu konuda bkz., **Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri I-II** ; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yay., Ankara, 1993; **Osmanlı Belgelerinde Karabağ**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yay., İstanbul, 2009.

¹⁷ Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Atatürkçülük, s. 102.

Azerbaycan algısı ders kitabına yansımamıştır. Özellikle, Azerbaycan'ın Türk İstiklal Savaşı'na katkıları, Atatürk dönemi dış politika uygulamalarından olarak Azerbaycan ile ilişkiler ve 1923- 1932 Türk Sovyet ilişkileri başlığı altında Azerbaycan'ın durumuna temas edilmesinin Türkiye- Azerbaycan ilişkilerinin doğru algılanmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

5- 12.Sınıf tarih ders kitaplarından “Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi”nde, diğer tarih kitaplarına oranla “Azerbaycan” kavramı daha yoğun ele alınmaktadır. Burada, *Sovyet Yönetiminde Türklerin Durumu* başlığı¹⁸ altında Çarlık Rusyası'nda Sovyet Rusya'ya geçiş ve bu dönemde diğer bazı Türk şubeleri gibi önce bağımsız olan ve sonra Sovyet idaresine dahil olan Azerbaycan'dan kısaca bahsedilmiştir. Sultan Galiyev başlıklı bir okuma parçasında bu süreçte Resulzade'nin rolüne bir cümle ile temas edilmiştir. “Azerbaycan” kavramının kapsamlı olarak ele alınışı *Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlık Süreçleri* başlığı¹⁹ altında yapılmıştır. Burada, Sovyetler'in çözülmesinden sonra kurulan Türk Cumhuriyetlerinden olarak Azerbaycan, ansiklopedik tanıtım bilgilerinin yanısıra, kuruluş süreci ve bu süreçte yaşanan zorluklar, Türkiye ile ilişkileri, ekonomik verileri, eğitim, kültür ve sanat alanındaki durumu, Dağlık Karabağ sorunu ana hatlarıyla verilmiştir. Bütün bu bilgiler sunulurken yeni kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin gelişmesi ve problemlerini çözmesinde Türkiye'nin katkılarına ve dostane yaklaşımlarına uygun ifadelerle atıflar yapılmıştır. *Türkiye'nin Kafkas Devletleriyle İlişkileri* başlığı²⁰ altında ise, Türkiye'nin Azerbaycan ile olan ekonomik ilişkilerine vurgu yapılmıştır. Türkiye'nin öncülüğünde 25 Haziran 1992'de kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) ile yapımına 2002'de başlanan ve 2005'te tamamlanan Bakü- Tiflis- Ceyhan Boru hattı konularında Azerbaycan ile Türkiye'nin ekonomik ilişkilerine temas edilmiştir.

¹⁸ Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi, s.20.

¹⁹ Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi, s.194- 195.

²⁰ Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi, s.227.

Görsellere gelince; *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi* ders kitabı haricindeki diğer ders kitaplarında, çoğu dolaylı olmak üzere harita dışında başka görsel bulunmamaktadır. *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi* kitabında, metinler büyük ölçüde değişik nitelikteki görsellerle desteklenmiştir. Tarihî ve siyasî şahsiyetlerin fotoğrafları, bazı şehir resimleri, Azerbaycan'ı ilgilendiren gazete kopyaları, Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru hattı haritası, Türk cumhuriyetlerinden Türkiye'ye gelen öğrencilerin dağılım tablosu, Türkiye'nin Türk cumhuriyetlerine verdiği kredileri gösteren tablo, metinlerde yer alan Türkiye- Azerbaycan ilişkileri algısını destekler niteliktedir. Ancak çok önemli bir görsel olarak yer alan Azerbaycan Bayrağı, gerçek renklerini yansıtmaktan uzaktır²¹.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır;

1. Metinlerde ve görsellerde sıklık oranına göre en fazla, "Azerbaycan", "(Dağlık) Karabağ", "Tebriz", "Nahçıvan" ve diğer coğrafi kavramlar gözlenmiştir.
2. Görsellerin büyük bölümü, çoğu dolaylı olmak üzere, "haritalar"dan ibarettir. Görsellerin tasnifinde ortaya çıkan kategoriler, metinlerde geçen ilgili kavram kategorileriyle tam örtüşmemektedir. Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi kitabı haricindeki diğer bütün ders kitaplarında birkaç dolaylı haritanın dışında görsel bulunmamaktadır. Dolayısıyla 9,10,11. Sınıflardaki ders kitaplarında Azerbaycan algısı görsellerle desteklenmemiştir.
3. Osmanlı öncesi "Azerbaycan" ve Azerbaycan coğrafyasındaki gelişmelere hiç temas edilmemiştir.
4. Osmanlı hakimiyet dönemi Azerbaycan'la ilişkiler veya Azerbaycan algısı Osmanlı- Safevî ilişkileri çerçevesinde bazı askerî olaylarla sınırlı kalmıştır.

²¹ *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi*, s.194. Burada Azerbaycan bayrağında mor, kırmızı ve sarıya yakın bir renk hakim görülmektedir.

5. Millî Mücadele ve Atatürk dönemi Türkiye-Azerbaycan ilişkileri ders kitaplarına neredeyse hiç yansımamıştır.
6. Sovyetlerin çözülmesinden sonra Türk cumhuriyetlerinin kurulması sürecinde Kafkaslar ve Azerbaycan Cumhuriyeti değişik açılardan ders kitabına yansımıştır. Ansiklopedik bilgilerin yanısıra özellikle eğitim, kültür, siyasi ilişkiler ve ekonomi alanında Azerbaycan'ın durumu ve Türkiye ile ilişkileri görsellerle desteklenerek sunulmuştur. Ancak bazı görsellerde gerekli hassasiyetin gösterilmediği gözlenmiştir. Azerbaycan bayrağı, gerçek renkleri yansıtmamaktadır. Bu da öğrencide "Azerbaycan" kavramı algısını olumsuz etkilemektedir.

Bu sonuçlar çerçevesinde şu öneriler geliştirilebilir;

1. Görseller artırılabilir.
2. Görseller ile metinlerde geçen kavram kategorileri örtüşür hale getirilebilir. Ekonomi ile ilgili görsellerin metinlerdeki karşılığının geliştirilmesi, öğretim açısından faydalı olabilir. Yine ders kitabında yer alan bir görsel problemi olarak, Azerbaycan bayrağı, Azerbaycan algısının doğru teşekkülü için, muhakkak gerçek renkleriyle temsil edilmelidir.
3. Osmanlı öncesi Azerbaycan coğrafyasındaki gelişmeler, özellikle İslam öncesi devirler Hunlar, Göktürkler, Hazarlar zamanı ve Selçuklu döneminde Azerbaycan coğrafyasında Türk kültürünün inşa ve gelişme sürecine dair bilgiler ilgili konular içerisinde yer alabilir.
4. Osmanlı dönemi Türkiye- Azerbaycan ilişkileri, Osmanlı- Safevî askerî mücadeleleri çerçevesiyle sınırlı kalmamalıdır. Osmanlı'nın Kafkasya politikası çerçevesinde buradaki Türk hanlıklarıyla siyasî, sosyal, kültürel ilişkilerinin ilgili konular içerisinde belli oranda verilmesinin, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin doğru algılanmasına katkı sağlayacağı tabiidir.
5. I. Dünya Savaşı, Millî Mücadele ve Atatürk dönemi Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, neredeyse ders kitaplarına hiç yansımamıştır.

mıştır. Her iki ülke açısından olağanüstü gelişmelerin yaşandığı bu dönemdeki siyasî, kültürel ve ekonomik ilişkilerin, karşılıklı yardımlaşmaların, uygun metin ve görsellerle ilgili konular içerisinde yer almasının günümüz Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesine büyük katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

I- Ders kitapları

Komisyon,(Editör: M. Ali Kapar), **Ortaöğretim Tarih 9. Sınıf**, Ankara, 2017

Tüysüz, Sami, **Ortaöğretim Tarih 10**, Ankara, 2017

Komisyon,(Editör: Akın Sever), *Ortaöğretim Tarih 11* (Ankara 2017)

Ürküt, Mahmut, **Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük**, Dördüncü baskı, Ankara, 2017

Komisyon, (Editör: Yunus Kurt), **Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi**, Ankara 2017

II- Arşiv vesikaları ve resmi yayınlar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (= BCA), 30.18.1.1, Kutu:2, dosya:24, Sıra no:3.

BCA, 30.18.1.1, Kutu:3, dosya :18, Sıra no:16.

BCA, 30.18.1.1, Kutu:4, dosya :44, Sıra no:10; Kutu:4, dosya :48, Sıra no:16.

Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri I-II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yay., Ankara, 1993.

Osmanlı Belgelerinde Karabağ, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yay., İstanbul, 2009.

TBMM Zabıt Ceridesi, 2. Baskı, Ankara, 1943, C.6. (14.12. 1336 tarihli oturum).

III- Kitap ve Makaleler

- Aslan, Betül., **I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türkleri'nin Anadolu Türkleri'ne 'Kardaş Kömeği' (Yardımları) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yay., Ankara, 2000.
- Bayur, Yusuf Hikmet., **Türk İnkılabı Tarihi**, C.3, Kısım:4, TTK yay., Ankara, 1991.
- Cevat Heyet, "Azerbaycan'ın Türkleşmesi ve Azerbaycan Türkçesinin Teşekkülü", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Ankara Üniversitesi DTCF Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Bölümü, C.1, Sayı:1, Ankara, Kasım 2004.
- Dayı, S. Esin., "Azerbaycan'ın Elviye-i Selase(Kars, Ardahan, Batum)'deki Milli Mücadele'ye Destekleri", **Atatürk Dergisi**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü yay., Cilt:3, sayı:2, Erzurum, 2002.
- Karaköse, Nejet., **Afrika Grupları Komutanı-Kafkas İslam Orduları Komutanı- Sütluçe Fabrikasının Sahibi NURİ PAŞA (Killigil)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012.
- Köstüklü, Nuri., "İstiklal Savaşının Mali Kaynakları- Azerbaycan Türkleri'nin Yardımları", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., 2. Baskı, Ankara, 2002.
- Köstüklü, Nuri., **Kazım Karabekir ve Eğitim**, Çizgi Kitabevi yay., 5. Baskı, Konya, 2009.
- Köstüklü, Nuri., "Atatürk Dönemi Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde 'Mülteciler', 'Muhacirler' ve 'Esirler' Konusunda Bazı Tespitler", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.XXXII-1, Ege Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay., İzmir, 2017.
- Resulzade, M. Emin., **Azerbaycan Cumhuriyeti Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti**, İrfan yayınevi, İstanbul, 1990.
- Tahir Sünbül, **Azerbaycan Dosyası**, Kök yay., Ankara, 1990.
- Sümer, Faruk., "Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış", **Bellekten**, Cilt:21, sayı:83, Temmuz 1957.